

ЧИТАЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Снегір'ова В.В., Інститут педагогіки НАПН України,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Читацька компетентність є базовою не лише в літературному й загальнокультурному розвитку особистості, а й в усіх сферах людської діяльності. У Державному стандарті НУШ вона інтегрується з іншими ключовими компетентностями і конкретизується через уміння «читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, творчість, ініціативність, здатність логічно обґрунтовувати позицію» [3, 3] тощо. Як невід'ємний складник розвитку особистості читацька компетентність має формуватися упродовж усього шкільного навчання. Проте педагогічна практика засвідчує протилежне. Перевантаженість програм з літератури, щільність навчального часу, надмірне захоплення вчителів-словесників ІКТ витісняють зі шкільних уроків читання художніх текстів і роботу з ними. Такий стан речей, на наш погляд, можна пояснити відсутністю чіткого розуміння дефініції «читацька компетентність» у структурі літературних компетентностей. Так, дослідниця О. Гончарова, характеризуючи це поняття, акцентує на «здатності перетворювати зміст тексту на зміст власного досвіду читача» [2,4]. Е. Орлова визначає читацьку компетентність як «вміння добирати і розуміти письмові тексти, що містять інформацію, представлену в різних соціокультурних кодах; навички роботи з письмовими текстами» [6, 8]. О. Вашуленко читацьку компетентність розуміє «як сукупність освітніх елементів, яка виявляється у володінні системою літературних знань, умінь і навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості та здатності їх використовувати з метою пізнання навколишньої дійсності, задоволення власних потреб (пізнавальних, естетичних, самоосвітніх та ін.) [1,4-5]. Як бачимо, жодне з наведених формулювань не містить психологічних складників читацької компетенції – сприйняття, розуміння, прогнозування, інтерпретації,

осмислення та оцінки художнього тексту, а також діалогу з автором, що є основою читання як виду мовленнєвої діяльності на уроках мови та літератури.

У нашому розумінні читацька компетентність – це інтегративна якість особистості, що характеризується її здатністю до творчого читання і критичного мислення, засвоєння художнього тексту на особистісному рівні, вмінню вступати в діалог «автор – читач», перейматися думками і почуттями героїв, давати власну оцінку їхніх учинків, відзначати й оцінювати художнє мовлення, використовувати літературознавчі поняття.

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури, а також шкільної практики викладання літератури дав змогу визначити у розробленні методики розвитку читацької компетентності старшокласників критерії: *мотиваційний*: наявність особистісного ставлення до читання, сформованість потреби в читанні; *читацька самостійність*; *когнітивний*: наявність читацького кругозору; повноцінне сприйняття художнього тексту; певний багаж літературознавчих понять про художній твір та його компоненти, про твори різних родів і жанрів; про особливості мови художнього твору; *діяльнісний*: уміння добирати потрібну літературу, аналізувати та систематизувати одержану інформацію та оперувати нею; здатність до навчального співробітництва.

Цю методику реалізовано у нових підручниках «Російська мова і література. Інтегрований курс. (10-11 класи)» [5], які наразі проходять апробацію в школах України. У них чільним є принцип текстоцентризму, тому передбачається, що тексти, підібрані авторами для аудіювання / читання, мають бути основою для організації значної частини роботи на уроці. Ці тексти належать до різних літературних родів і жанрів, типів і стилів мовлення; вони містять монологічне і діалогічне мовлення. Ступінь складності текстів відповідає запланованій навчальній задачі і рівню реальної підготовки учнів, а їх відбір здійснювався з урахуванням змісту роботи за всіма лініями програми: мовною, мовленнєвою, літературною, соціокультурною і діяльнісною. Головну роботу з відібраними художніми текстами О. Пушкіна, М. Гоголя, Ф. Достоєвського, Л. Толстого, А. Чехова, І. Буніна, А. Ахматової, І. Бабеля, М. Булгакова та ін.

сконцентровано навколо тем: родина, батьківщина, дружба, кохання, життєвий вибір, відповідальність, моральні проблеми.

Пріоритетним видом роботи в контексті інтегрованого курсу є комплексний філологічний аналіз художніх і публіцистичних текстів, який передбачає розгляд як ідейно-образного, морального змісту, композиції, характеристики персонажів, осмислення образу автора, так і його художньої форми, індивідуального стилю письменника, мовних засобів.

Для читання та аналізу художніх творів пропонованого курсу плануються окремі години. На таких уроках проводиться аналіз світогляду письменника, певного літературного напрямку, роду, жанру, особливості тематики і проблематики, основного пафосу і художньо-естетичної своєрідності. Однак головним пріоритетом в цій роботі мають бути рефлексія учнів на проблеми, що розглядаються у творі, вміння оцінити їх, висловити свою позицію в усній і письмовій формі.

Покажемо це на прикладі вивчення повісті М. В. Гоголя «Портрет» в 10 класі. У підручнику подано початок повісті: художник-початківець, вражений майстерністю невідомого автора, мимоволі купує незакінчений портрет старого, витративши на це останні гроші. Його враз окутує невимовний смуток. Далі йде запитання-антиципація:

Есть ли у вас какие-либо предположения по поводу развития сюжета? Попробуйте выстроить их несколькими предложениями в виде замысла повести. Акцентируйте свое внимание на названии – «Портрет». Учтите главный признак индивидуального стиля Н. Гоголя: использование фантастических (мистических) элементов.

Прочитайте повесть и оцените свою способность придумывать и разгадывать сюжеты. Поделитесь результатами своего творческого эксперимента с одноклассниками.

За допомогою антиципації читач перетворюється на співавтора. Така роль викликає його інтелектуальну активність, мотивацію до читання, допомагає помічати несподівані ходи і відтінки, мимоволі налаштовує на критичний лад у випадках розбіжностей між здогадкою і дійсним ходом авторської оповіді.

Аналіз художнього твору в єдності емоційного особистісного сприйняття і інтелектуального розуміння буде успішним, якщо запитання і завдання до тексту враховуватимуть його жанрово-родову специфіку і будуть спрямовані на

розуміння закладених в ньому ціннісних смислів. Представлена у підручнику система запитань і завдань повністю вичерпує зміст першої частини повісті «Портрет», допомагаючи десятикласникам зануритися в її художній зміст:

1. Почему портрет, найденный на полу, заставил Чарткова стоять перед ним *«несколько времени неподвижно»*? Какие мысли и чувства вызвал он у художника?
2. Обратившись к тексту, проанализируйте сцену торга художника с продавцом. Что подсказывала Чарткову интуиция?
3. Не кажется ли вам, что странный портрет ждал своего покупателя? Прокомментируйте это предположение в связи с авторской ремаркой о том, что молодой художник *невольно* остановился перед лубочной лавкой.
4. Как изменилось настроение Чарткова после покупки портрета? Является ли единственной причиной этого последний потраченный им двугривенный?
5. Чтобы увлечь читателя, пробудить его воображение, Гоголь использует различные языковые и композиционные средства: деталь, внутренний монолог, пейзаж и др. Проанализируйте в этой связи отрывок текста, повествующий о том, как художник вместе с портретом *«дотащился к себе на Васильевский Остров»*. Поразмышляйте, почему портрет, взятый под мышку, пришлось не нести, а *«тащить»*? Случайно ли Чартков стал *«чертыхаться»*? Как настраивает нас на дальнейший ход событий описание вечерней зари? **Работа в группах**
6. Среди излюбленных гоголевских приёмов раскрытия внутреннего мира героев исследователь его творчества Юрий Манн отмечал мастерское изображение их снов. Проанализируйте сны Чарткова. Как в них воплощена мечта молодого художника? Какие яркие художественные детали помогают читателю ощутить это? **Работа в группах**
7. Мысль материальна, и вожеленные *«1000 червонных»* Чартков получает на следующее утро. Была ли у него идея о том, как разумно потратить эти деньги? Почему же, как говорит автор, в нём *«забилось ретивое»*? Прокомментируйте в этой связи фразеологизм *«чорту не брат»*. В каком значении употребил его здесь автор?
8. Наступил момент сформулировать проблемы, поставленные в повести. Напомним, что Николай Гоголь был религиозным человеком, считал, что человек подобен Богу не только по образу, но и по внутреннему складу: он имеет свободу выбора и способность творить. Выскажите мнение по поводу выбора Чарткова, прокомментировав фразу рассказчика *«Чартков сделался модным живописцем во всех отношениях»*.
9. Понаблюдайте, как Чартков, используя свой талант, сначала угождает обывателям, а затем самоутверждается, создавая общественное мнение о себе. Приведите примеры его высказываний о художниках и об искусстве. Какие оценки его творчеству давали заказчики, *«истинные знатоки и художники»*, сам автор? Был ли Чартков доволен своей жизнью? **Работа в группах**
10. Почему *«одно событие сильно потрясло и разбудило»* его? Проанализируйте отрывок текста, повествующий о пребывании Чарткова в Академии художеств на выставке картины его прежнего товарища. Как решает Гоголь вопросы искусства и его роли в жизни человека? Какой пример оценки художником своего произведения показывает? **Работа в парах**

Зверніть увагу, що запитання і завдання до тексту твору подано в діалогічній формі. Таким чином заохочується і реалізується одна з головних стратегій читання художньої літератури – комунікативна. У цьому процесі провідна роль належить автору підручника як читачеві, який спрямовує і підтримує читацьку діяльність учнів. Ця діяльність зазнає розвитку: від спостереження над мовними засобами повісті – до розкриття її інтриги і характеристики головного героя; від колективної роботи над текстом – до індивідуальної; від формування особистісного ставлення і оцінки прочитаного – до створення власних висловлювань та планування подальшої роботи.

Література:

1. Вашуленко О. Читацька компетентність молодшого школяра : теоретичний аспект /О.Вашуленко // Початкова школа. – 2011. - № 1. – С. 48-50.
2. Гончарова Е. Л. Ранние этапы читательского развития. К теории вопроса / Гончарова Е. Л. // Дефектология. – 2007. – №1. – С. 4 – 11.
3. Державний стандарт початкової освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 <http://dano.dp.ua/attachments/article/303pdf>,
4. Кузнецова Е. А. Формирование читательской компетенции на уроках литературного чтения в начальной школе // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 19. – С. 42–47. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/56248.htm>.
5. Курач Л. І. , Фідкевич О. Л., Снегірьова, В. В. Програма інтегрованого курсу «Російська мова та література» для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (рівень стандарту) / Л. І. Курач , О. Л. Фідкевич, В. В. Снегірьова // Всесвітня література в сучасній школі.— 2018. — № 7. — С. 24- 33.
6. Орлова Э. А. Общекультурная и читательская компетентность. Сборник информационно-аналитических материалов по проблемам чтения /

Сост. Е. И. Кузьмин, А. В. Паршакова. – М. : Межрегиональный центр
библиотечного сотрудничества, 2009. – 104 с.